

וחיי עולם נטע בתוכנו

הרב חיים גרינשפן

א.

הטורי דן במשמעות נוסח ברכות התורה: "אשר נתן לנו (את תורתו) תורת אמת, וחי עולם נטע בתוכנו", מהי משמעות לשון "נטיעה" (ב"ח) וגם מהי משמעות "חי עולם", וכיצד מתקשרים מילים אלו לעניינה של תורה ולנוסח הברכה. מתוך התחבטות זו יש שגורסים: "ולחי עולם נטע בתוכנו". אמנם הטור מקיים את הגירסא הראשונה שהיא היא הנהוגה בכלל ישראל מדורות. ומפרש הטור: "תורת אמת" - תורה שבכתב, "וחיי עולם נטע בתוכנו" - תורה שבעל פה, שנאמר: "דברי חכמים כדרבנות וכמשמרות נטועים".² ורמז בכך לדברי הגמרא בחגיגה (ג:), העוסקת בחכמים ובדבריהם, ובנוגע ל"נטועים" מפרשת: "מה נטיעה פרה ורבה - אף דברי תורה פריין ורביין".

נמצא שיש כאן מחלוקת בביאור הביטוי "חי עולם". לשיטת ה'יש גורסים', נראה שיתפרש כחי העולם הבא, ולפי הטור עולה הוא על התורה עצמה, כבגמרא בשבת (י). "שמניחין חיי עולם (ומפרש רש"י: תורה) ועוסקין בחיי שעה" (רש"י: תפילה צורך שעה היא).

מתוך דברי הטור עולים שלושה הבדלים בין הביטויים האמורים על תורה שבכתב לאלה הנוגעים בתורה שבעל-פה:

1. תורה שבכתב קרויה "תורת אמת", ותורה שבעל פה "חי עולם".

2. בתורה שבעל פה נאמר לשון "נטיעה", המורה על יכולת הפריה ורבייה שבה, לעומת לשון "נתינה" שבתורה שבכתב - המורה על קביעותה, וגם על היותנו סבילים, כלומר - מקבלים בלבד.

1 אורח חיים קלט.

2 יש להעיר, אגב, על מידת עיסוקו של עמוד ההוראה מרבתינו הראשונים בדקדוק בנוסחי הברכות ולשונם ובמשמעותם וביאורם, ובודאי יש בזה כדי לעורר אותנו להקדיש מזמננו לכך. ועיין עלי שור ח"א עמ' כ"ח שכתב: "הסידור הוא הספר הקשה והעמוק ביותר מכל הספרים שבתושב"ע שהנחילונו רבותינו... וכדאי לעיין בסידור הגר"א הנגלה (וכיו"ב, וגם) ללמוד מתוכו פרוש המילות"

3. בתורה שבעל פה הלשון היא "בתוכנו", התורה הופכת להיות כחלק ממנו ואנו נעשים שותפים פעילים בהתהוותה, לעומת הביטוי "לנו" על תורה שבכתב, המורה על מידה של ריחוק ועל היותה חוצה לנו, על כל פנים, ביחס לביטוי "בתוכנו" שבתורה שבעל פה.

ב.

נראה שדברי הטור האלה עומדים ביסוד דברי הרב באורות התורה (א, א), ואלו דבריו: "תורה שבכתב... למעלה מכל הגיון ושכל... רוח א-להים עליון מרחפת עלינו, נוגעת ואינה נוגעת... לא רוח האומה חוללה אור גדול זה (וכיוון שהתורה קדמה לעולם והיא יסוד יצירת העולמות ומקור החיים - הרי היא בהכרח למעלה מהם). בתורה שבעל פה אנו יורדים כבר אל החיים... בצינור המתקרב לחיי המעשה... רוח האומה הקשורה כשלהבת בגחלת באור תורת אמת (- תורה שבכתב, כדברי הטור הנ"ל)... ודאי כלולה היא תורת האדם הזאת בתורת ה' - תורת ה' גם היא... העין הפקוחה של (מרע"ה)... לא אפשר שממנה תהיה נעלמת שפעת חיים זאת לכל פתוחיה (- התפתחותה) גם מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש - הכל נאמר למשה מסיני". אם כן, לעומת תורה שבכתב שכל כולה תורת ה' - תורה שבעל פה היא הרי תורת האדם ותורת ה' גם יחד.

ג.

מציאות זו של תורה שבעל פה, המורכבת משתי בחינות שלכאורה סותרות זו את זו, אינה פשוטה כלל ועיקר. מורכבות זו נתנה מקום למתפקרים לרדות, וכשבוחנים אנו את התוצאות מרחיקות הלכת הנובעות מתפיסת צד אחד (התורה כנתונה בידי האדם) בקיצוניות - רואים אנו עד כמה מורכבת היא נקודה זו העומדת ביסוד מהותה של תורה שבעל פה. תנועת ההשכלה ראתה בתורה שבעל פה חכמה אנושית גרידא, חס ושלום, כשבעצם יש בראיה זו כפירה בקדושת תורה שבעל פה המסורה בידינו מדורי דורות, והפועל היוצא הוא ערעור סמכותה מכל וכל. עם הזמן התחדדו שתי גישות קוטביות בעם ישראל: תנועת ההשכלה מחד, ומאידך - תפיסה של חלק משלומי אמוני ישראל, הסבורה כי כל התורה שבידינו כיום, כולה נמסרה למשה מסיני בפועל ממש, והשוללת כל הגדרה שהיא של "תורת האדם" בתורה שבעל פה.

מבחינה הסטורית יש כאן תהליך בו כל צד מקצין את תפיסתו ומתבצר בה, כפועל

יוצא של מערכה שלמה של השפעות ותגובות גומלין הדדיות.

מסתבר שהמגמה הא-להית שבעומק התהליך היא, שמתוך חידוד הקצוות יתבררו הצדדים, ומתוך כך יתברר אמצע אמיתי, המאזן וכולל בקרבו את מכלול הצדדים בשלמות, והוא הוא התכלית של כל התהליך. כמו כן, מגמת מאמרנו לנסות להגדיר את הצדדים ומתוך כך את האמצע האמיתי, ואליו לכוון מגמתנו.³

יש לשאול - האם ניתן לשרטט סקלה בה צד אחד הינו דעה אפיקורסית, - מה גם שיש כאן נפקא מינה למעשה, שהרי מתוך כך מתגלה גם כן אמצע העולה מבינייהו.

נראה שהתשובה היא כי סוף סוף גם בצד זה יש נקודת אמת, וכנ"ל. ובאמת בתמונה השלמה הריהו חלק מהאמת, גם אם בפני עצמו הוא כפירה, וכאן הלא דנים אנו בתמונה השלמה.

ד.

צריך אם כן להבין - אם אכן תורה שבעל פה היא תורת האדם, איך יתכן שתהיה גם כן תורת ה' ונראה שמכח תרתי:

א. שהרי תורה שבעל פה נובעת מתוך תורה שבכתב, וכל עיקר משאה ומתנה הוא בתורה שבכתב, והרי בכח ודאי גנוז הכל במה שנאמר למשה מסיני. ולא מיבעיא דיני תורה שנתפרשו על ידי חז"ל אלא אפילו גזרות, תקנות ומנהגות דרבנן גם הם בנויים על תורה שבכתב, אם כסייגות לדברי תורה, היינו כ"משמרת למשמרתי", ואם מכח אסמכתא מהכתובים⁴, ואם כמבטאים את רצון ה' העולה מתוך התורה שבכתב⁵, שכך מתפרשים שלושת החלקים שבפסוק: "אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי" - על פי תרגומו: 1. ציווי - מצוות התורה. 2. דבור - אל הנביאים. 3. רצון ה'. ועוד יותר מפורש במסילת ישרים, שרצון ה' זה נלמד הוא מתוך המצוות המפורשות בידינו. וכך

3 ובאמת, בדרך כלל, וממש כבנידון דידן, האמת מצויה באמצע גם אם האמצע הוא המורכב, ודוקא מתוך כך. ואע"פ שלא מעט סיבוכים טמונים בו, וגם סכנות רובצות לפתחו, ולעומת זאת הקצה המתבדל מתרחק מסכנות אלו, עם כל זה יש לדבוק באמת, ובתורת אמת, אפילו במקום סכנה. ובחשבון הכולל הסכנה היותר גדולה היא בנטיה מהאמת.

4 עיין ריטב"א ר"ה טז. ד"ה "תניא ר"ע"; מהר"ל באר הגולה באר א; פמ"ג פתיחה כוללת ח"א אק"כ-כב.

5 עיין קובץ שיעורים ח"ב קונטרס "דברי סופרים" א כג, שממנו לקוחים הדברים שבסמוך.

6 ירמיה יט ה.

כתב בביאור מידת החסידות: "ממה שנצטווה ידון על דעת המצווה ותהינה המצוות אשר ציוויין גלוי ומפורסם לגילוי דעתו, לדעת שאל הענין ההוא נוטה רצונו וחפצו יתברך שמו". וכן הוא בריטב"א (הנ"ל בר"ה): "...וכל תושב"ע רמוזה בתושב"כ שהיא תמימה וח"ו שהיא חסרה כלום".

ב. על דברי חכמים ישנה גם כן חותמת ההשגחה הא-להית, וכמו שכתב הרמב"ן⁸ על בית הדין הגדול (בפרשת זקן ממרא): "כי רוח ה' על משרתי מקדשו ולא יעזוב את חסידיו, לעולם נשמרו מן הטעות ומן המכשול". והחזון איש⁹ הרחיב את הדברים לכלל גדולי ישראל שבכל הדורות: "השגחתו יתברך הוא בכל דור ודור על היחידים ששתלם בכל דור להורות חוקיו ומשפטיו לישראל, וכשהן מעמיקין בהלכה - הן בשעה זו כמלאכים, ורוח ממרום שורה עליהם".

ה.

ומכאן גם היסוד לסמכותם של רבותינו גדולי הדורות¹⁰ - אותה "רוח ממרום השורה עליהם". וכך גם מפורש ב'תומים'¹¹: "קיימו וקבלו חכמי הדור לשמור ולעשות ככל האמור במטבע הקצר [ב]שו"ע והגהת רמ"א (כלומר, ההכרעה להלכה ולמעשה שלאחר המשא ומתן בדעות הראשונים שבבית יוסף ובדרכי משה) ולדעתי אין ספק כי הכל בכתב מיד ה' השכיל על ידם... רוח ה' נוססה בקרבם".¹²

הרי לפנינו שני היסודות: סמכות הנובעת מקבלה, ורוח ה' שנוססה בקרבם (אם כי בהקשר נוסף - עיין לקמן).

ובזה יש גם כן תשובה לשאלה - דהנה הש"ס, הרמב"ם ושאר חיבורים כיו"ב, כל אחד ואחד מהם הרי הוא חיבור אחד, ועליו נתחברו כל כך הרבה חיבורים להסביר כוונתם, ומהי האמת - למה באמת נתכוון המחבר? ועוד, שפעמים בונים מהלך שלם ע"ג דברי המחבר, ויש מקום לשאול - האם אכן נתכוון המחבר בדבריו

7 פרק יח.

8 על התורה דברים יז יא.

9 קובץ אגרות לג.

10 בנוסף להכרה בגדלותם, העומדת ביסוד סמכות תנאים ואמוראים (חזו"א קובץ אגרות ב, כד; ובשונה מהקובץ שיעורים קונטרס 'דברי סופרים' ב, ג שכתב שהסמכות נובעת מתקנה).

11 קיצור "תקפו כהן", קכד.

12 עיין שם נפקא מינה בדיני ממונות - שאי אפשר לטעון קי"ל כדעה מהראשונים - כאשר בשו"ע ורמ"א פסקו כהראשונים החולקים על דעה זו.

הקצרים למהלך שלם זה?

והתשובה לכך היא שעיקר עיסוקנו הוא הכתוב, החתום בחותמת א-להית וכנ"ל, וממילא אין אנו מטרידים את עצמנו בשאלה זו למה בדיוק נתכוון המחבר - שעבורנו היא מעין עיסוק בארכיאולוגיה. וכן כתב בתומים הנ"ל: "כי קושיות רבות שהקשו עליהם אחרונים ותי' בדרך חריף ועמוק, וכמו"כ כללו במתק וקוצר לשונם דינים הרבה, ולאין ספק שלא כווננו להכל - כי איך אפשר - לרוב המלאכה... רק רוח ה' נוססה בקרבם להיות לשונם מכוון להל' אפילו בלא כוונת הכותב, וחפץ ה' בידם יצלח". ובחתם סופר¹³: "ונמצא שדברי מרן הב"י מכוונים בכל ספריו ואם אולי הב"י לא כיון לכך - מ"מ הא-להים אינה לידו להמתיק הדברים בלשון קולמוסו הטהור שיהיה אותו צדיק ניצל משגיאה כי כן כל ארחות נותן התורה ית"ש על כל העוסקים בתורתו לשמה להכחיד תחת קולמוסם לשמרם משגיאות לבל תצא תקלה מתחת ידם"¹⁴.

פועל יוצא נוסף של אותה השגחה א-להית על מסירת תורה שבעל פה מדור לדור נוגע בסוגית ההתייחסות לכתבי היד המתגלים בדורות האחרונים, במקום בו הם עומדים בסתירה לדברי רבותינו מדורי דורות. וזה לשון החזון איש¹⁵: "וכת"י שהיה ביד הראשונים ז"ל - מסרו נפשם עליהם והשגחתו יתברך שלא תשתכח תורה מישראל הגנה עליהם וכשהחלו להדפיס את הגמרא מסרו חכמי הדור נפשם על זיקוקו והגהתו, ואם אמנם לפעמים נהנים מהכת"י לנקות השבושים המתהווים בהמשך הזמן - אבל דבר שיצא מיד כל רבותינו בלי שום פקפוק - חלילה להרוס".

1.

בטור, הביטוי "תורת אמת" מתייחס לתורה שבכתב, ונעדר מהחלק השני הנוגע בתורה שבעל פה¹⁶. וצריך ברור, וכי תורה שבעל פה אינה תורת אמת ח"ו? אלא ודאי הכוונה בביטוי "תורת אמת" היא לאמת א-להית אחת מוחלטת ומה שאין כן תורה שבעל פה שהיא תורת האדם - האמת שבה היא אמת סוביקטיבית - בה יש

13 אבן העזר ב, קב.

14 הובאו דבריו ביחווה דעת חלק ה עמ' שיב.

15 קובץ איגרות לב.

16 וכנ"ל באות א.

כבר **ריבוי דעות צדדים** וגוונים, ואע"פ ש"הללו אוסרין והללו מתירין" - "אלו ואלו דברי א-להים חיים". וביאר הריטב"א,¹⁷ שכשעלה משה למרום קראו לו על כל דבר מ"ט פנים לאיסור ומ"ט פנים להיתר. ושאל להקב"ה (נראה לפרש שכוונת השאלה היא שלא שנתקשה בעצמות הדבר, אלא שנתקשה כיצד לנהוג בפועל, דאם כן נעשית תורה ככמה תורות ואין לדבר סוף) וענהו שיהא מסור לחכמים שבכל דור, ותהיה ההכרעה כמותם, (כלומר, שעם כל ריבוי הדעות יש כיוון להכרעה).

מצאנו ראשונים ואחרונים שדנו מי נכלל ב'אלו ואלו' שדבריהם "דברי א-להים חיים". במהר"ל¹⁸: "כי דוקא במחלוקת ב"ש וב"ה אמרו אלו ואלו דברי א-להים חיים". אמנם פשטות דברי הריטב"א שהבאנו לעיל, "שיהא מסור לחכמי ישראל שבכל דור ודור", מורים שלא דוקא ב"ש וב"ה וגם לא דוקא בזמן הש"ס, אלא בכל דור ודור. ולהדיא כתב באגרות משה¹⁹: "אף שהלכה כב"ה - מ"מ גם דברי ב"ש הם דברי א-להים חיים (ונפקא מינה לברך עליהם ברכת התורה וע"ש), שהם ג"כ ד"ת ממש ותורת אמת, וכן הדבר בכל מחלוקת שבש"ס ואף בגדולים בזמננו שייך זה - שבחזקה שלומדים לשמה". וגם בניצי"ב²⁰ מפורש: "וזהו כלל מחלוקות תנאי ואמוראי **ובכל דור - אשר אלו ואלו דברי א-להים חיים**"²¹.

ז.

מקור המימרא שבאורות התורה "כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש נאמר למשה מסיני" הוא בירושלמי²² ובויקרא רבה²³. וכבר רמזנו לעיל שלעומת הבנת המימרא כפשוטה, שכל תורה שבעל פה נאמרה **בפועל** ממש למשה רבנו ע"ה,

17 עירובין יג:

18 באר הגולה א, עמ' כא.

19 אורח חיים ח"ד, כה.

20 הרחב דבר על במדבר נא ז.

21 וע' גיטין ו(:); לגבי מחלוקת רבי יונתן ורבי אביתר. והא דבעירובין נא' "אלו ואלו דברי א-להים חיים" על מח' ב"ה וב"ש - י"ל דלאו דוקא, אלא בהיפך, דלרבותא קאמר, דאפי' דברי ב"ש, שלגביהם כבר נקבע בש"ס "דברי ב"ש במקום ב"ה - אינה משנה", הני מילי לענין פסיקת ההלכה, אבל להחשב כדברי א-להים חיים - אין הכי נמי.

22 פאה ב ד.

23 כב א.

יש להבין שהכוונה היא שנאמרה **בכח**, שכל הענפים שהתפתחו והסתעפו בלימוד תורה שבעל פה מסתעפים מהעיקרים שנמסרו בסיני וכלולים בהם, כעץ הצומח מהגרעין. אמנם במקורות לא כתוב הביטוי "לחדש" אלא "כל מה שתלמיד ותיק עתיד להורות (כך הלשון בירושלמי, ובמדרש רבה - 'לומר') לפני רבו..." ומכל מקום בלשון רבותינו האחרונים שגור הביטוי 'לחדש' - כהנצי"ב (שהובא קודם), מהר"ץ חיות²⁴ וה"תורה תמימה"²⁵. ונראה שכך פירשו את דברי הירושלמי, ועיקר כוונתם להדגיש את החידוש שבתורה שבעל פה ושמשמעות 'נאמר מסיני' הינה בכח וכנ"ל.

במימרא זו צריך לברר מהי הכוונה במילים "תלמיד ותיק עתיד להורות לפני רבו". ונראה שיש כאן הרחבה וצמצום. מצד אחד - המדובר הוא ב"תלמיד... לפני רבו" כלומר, **בן ישיבה**. ומאידך גיסא - לא בכל תלמיד מדובר, אלא דוקא בתלמיד ותיק. מעיקרא חשבתי שמשמעו - שלמד סך מסוים של שנים בישיבה. ושוב ראיתי באחד העלונים שמוכן "ותיק" בחז"ל ענינו מדרגה בחכמה ויראה (בברכות ט: "ותיקין" - פירש"י "ענוים ומחבבים מצוה", ופירש רבינו יונה²⁶ "מפולפלים ומחודדים"). וצריך בירור פשוט "להורות לפני רבו". ואמנם במדרש רבה²⁷ ליתא כלל, ושם איתא "לומר לפני רבו". ועל כל פנים בירושלמי צריך עיון, דהלא אסור לתלמיד להורות הלכה בפני רבו?²⁸ ויש לומר שאין כאן שום הוראת הלכה למעשה, ושמה בא לציין איזו מדרגה של ראוי להוראה, אם בנוגע לתלמיד, או בנוגע לדברים שאמר (למעט 'הווה אמינות' העולות תוך כדי לימוד).

ולכאורה כל זה נסתר מכל האמור לעיל, שהרי בריטב"א ובחזון איש ובאגרות משה מפורש **"חכמי ישראל שבכל דור"**, "היחידים ששתלן בכל דור להורות חוקיו ומשפטיו לישראל".

גם הרב באורות התורה, שהגדיר את התורה שבעל פה כתורת האדם הדגיש את 'רוח האומה' שבתורה שבעל פה, כלומר, שלא מדובר באדם הפרטי אלא באדם הכללי, האומה. ונראה שדוקא גדולי ישראל הם המבטאים את רוח האומה ומוסמכים להיות דוברים.

24 ברכות ה.

25 שמות כד יב.

26 ה. בדפי הרי"ף סוד"ה וכ' הרי"ף

27 ויק"ר כב א.

28 ערובין סג, א שו"ע יו"ד רמב, ד.

ושמא יימצאו שִׁתְּהוּ - במה נשתנו גדולי הדורות משאר בני אדם לזכות לתואר "כמלאכים" - וכי הגדולים אינם בשר ודם? והתשובה היא שאם אמנם בשר ודם הם, על כל פנים עמלו ויגעו כל ימיהם בתורה וביראה, וכך קנו בעמל ויגיעה אלו, שקשה לתארם, מדרגה מופלאה זו להיחשב כמלאכים. וכן כתב החינוך²⁹: "שציוונו להתנהג עפ"י הפירוש האמיתי המקובל לחז"ל, ובכל דור ודור גם כן - שנשמע אל החכמים הנמצאים שקבלו דבריהם ושתו מים מספריהם ויגעו כמה יגיעות בימים ובלילות להבין עומק מיליהם ופליאות דעותיהם". ואין צורך להאריך בסיפורי חסידים העוסקים בגודל מעלת גדולי הדורות בתורה ובחכמה, ביראה ובמידות, מאחר שברי לנו שכך הוא וכל המוסיף גורע, ולמתעקש המפקפק לא יועילו.

ח.

ונראה שודאי להכריע ולהורות הלכה לכלל ישראל - הרי זה מסור לגדולי ישראל, ובכלל להורות לאחרים - אינו מסור אלא לחכמים. אמנם להורות על כל פנים לעצמו ניתנה רשות, ואולי גם חובה, כשאינו עומד בסתירה להוראת גדולי הפוסקים. ואולי זהו מובן "להורות" שבירושלמי, ולפי זה עניינו גם הרחבה ולא רק צמצום, ללמדנו שרשאי לעמוד על דעתו אפילו עד להוראה - על כל פנים לעצמו. אמנם בודאי כשהדברים מגיעים לידי הלכה למעשה, צריכים להיות מבוררים היטב, וזאת לאחר בירור מעמיק בסוגיא.

ועל כל פנים בדרך לימודו, כל שאין בו שום הוראה למעשה - ואפילו לעצמו - ודאי צריך הלומד לעצמו על דעתו לשאול ולברר ולחדש. ועיין תוספות יום טוב³⁰ שהרמב"ם פירש את המשנה באופן שונה משפירשה הגמרא, הואיל ולענין דינא אין נפקא מינה, הרשות נתונה. ובאמת שכל סברא וכל הבנה כל צד וכל נקודה שבכל סוגיה, הם הם חידושי תורה, כנמסר בשם ר' חיים מוולוז'ין³¹: "ובהיות שאין עומק תושב"ע מתגלה אלא אחרי רוב השקידה והעמל - כל המתגלה מיקרי חידוש"³².

ונראה שמתוך כל האמור עולה ענין גדול ונפלא בעסק התורה שלנו, של כל

29 תצוה, במל"ת ד"לא תסור'.

30 נזיר ה, ה.

31 כתר ראש נו.

32 חזון איש קובץ איגרות, ד.

אחד ואחד מאתנו, שכן פועל יוצא הוא שכל אחד ואחד מהלומדים צריך להבין ולומר לעצמו שבזה אני בלימודי הריני חלק חי ויוצר בהתהוות תורה שבעל פה מסיני מפי הגבורה ועד היום ("נאמר למשה מסיני"). וגם על כל מה שאנו לומדים מוטבעת החותמת הא-להית - "דברי א-להים חיים"³³.

ונראה לי שענין נשגב זה הריהו מטיל גם כן על כתפינו אחריות לא קטנה - למלא חלקנו בשלשלת תורה שבעל פה. "ותן חלקנו בתורתך" אמן כן יהי רצון.

33 בגבולות האמורים. ודאי יאמרו חלק בענוה - הלא הני מילי בתלמיד ותיק, ואני - עדין לא באני לידי מידה זו. ונראה שצריך להזהר מענוה יתירה שלא במקומה, וכפי שלא מצאנו נמנעים מלהתפלל "ותיקין" מחמת ענוה, הכי נמי לנידון דידן, לתלמוד תורה.